

La traducció a Suïssa: una visió històrica¹

HANNELORE LEE-JAHNKE²
Universitat de Ginebra

En un país plurilingüe, s'espera que la traducció hi ocupe un lloc destacat i que hi haja a l'abast nombrosos estudis sobre el tema. A més, s'espera també que, en aquests estudis, s'hi pugui copsar, el desenvolupament cultural del país. És força conegut el paper cabdal de Suïssa com a punt d'intersecció dels corrents culturals europeus. Pràcticament, per la seua pertinença a tres grans cultures, hi està predestinat, com ho explicita Walter Lenschen (1996: 7): «El coneixement de l'altra llengua i de l'altra cultura sembla fins i tot millor a Suïssa que als països monolingües». El plurilingüisme de Suïssa està ancorat en l'article 109 de la Constitució: «Les llengües principals de Suïssa, l'alemany, el francès i l'italià, són les llengües oficials de la Confederació».³ El profund significat d'aquesta decisió per a l'estat suís, l'ha subratllat Hermann Weilenmann (1925: 227) amb les següents paraules: «El que en un altre lloc s'ha considerat feblesa, esdevé ací l'arrel de la força: en el manteniment del plurilingüisme del poble i en la unió de la pluralitat sense coerció, Suïssa ha resolt la seua tasca primordial i hi ha après a veure la seua grandesa».

A l'hora d'investigar, tots aquests factors susciten l'esperança de trobar diversos treballs que esmercen els seus esforços en l'estudi de la traducció a Suïssa. Tanmateix, aquesta esperança s'acompleix⁴ només en part, malgrat l'afirmació de Lessing (Güttinger, 1963: 228): «Cal elogiar les traduccions que ens vénen de Suïssa perquè són més fidels i correctes que les altres. A més, són també extraordinàriament riques en expressions precises, en formes genuïnes». Igualment, Alena Vacek (1996: 23), en la seua investigació, històrica i quantitativa, sobre la traducció literària a Suïssa, ha afirmat:

[...] pel que sabem, no existeix pràcticament cap estudi sobre la recepció francòfona d'autors de parla alemanya (ni a la inversa) i el buit és molt més greu a mesura que ens remuntem en el temps.

¹ Traducció de l'alemany de Josep R. Guzman.

² Voldria agrair al professor W. Lenschen, CTL, Lausana, la seua amable revisió d'aquest article.

³ L'any 1938 s'hi va afegir per referèndum el romanx.

⁴ Fins i tot a l'*Encyclopedia of Translation Studies* (1998), no es menciona Suïssa en relació amb la tradició traductora, malgrat la presència de tres importants traductors suïssos sota l'epígraf de la tradició en llengua alemanya: Bodmer, Breitinger i Notker III.

Caldria fer l'esclariment que, d'una banda, l'estreta vinculació amb la història i, de l'altra, per la situació específica de Suïssa, la traducció s'ha considerat com un fet natural.⁵ Al seu torn, precisament per aquesta circumstància, s'ha produït una manca de consideració suficient de la traducció tant en el present com en el passat. Això mateix, no fa més que confirmar la coneguda existència en segon pla dels traductors.

Per tal de portar a terme aquest article sobre la història de la traducció suïssa, ha estat de gran ajut el treball de Henri Van Hoof (1993) i la seua llista de tots els traductors suïssos i les seues obres. Aquest fet explica, en primer lloc, la nombrosa bibliografia d'aquest article i, en segon lloc, el fet que no es mencionen d'una manera especial molts traductors suïssos contemporanis, com ara Marcel Schwander, els dos premiats el 27 setembre de 1997 amb el *Prix Lémanique de la Traduction*, Etienne Barilier i Hanno Helbling, el traductor de Benjamin Constant i Leopardi, com també el distingit amb el premi Goncourt, Jacques Chessex. Igualment, cal assenyalar que s'han dut a terme uns grans esforços per al reconeixement dels traductors suïssos contemporanis. Només cal recordar les activitats del Centre de Traduction Littéraire (CTL) de la Universitat de Lausana i la concessió de diversos premis a l'activitat traductora. A més, cal afegir-hi l'existència d'una tendència altament positiva –que guanya en importància– que atorga més atenció a les condicions traductores i, paral·lelament a la creixent globalització en tots els àmbits.

Com ja hem esmentat suara, l'objectiu d'aquest treball era presentar tots els traductors suïssos apareguts al *Dictionnaire International des Traducteurs*, els quals van ser determinants per a la configuració de la seua època i que es van dedicar a la traducció per la seua extraordinària capacitat lingüística i els seus vastos coneixements. El tractament substancialment desigual, en part, dels diversos traductors apareguts en aquest treball recolza, en primer lloc, en els seus comentaris i en les descripcions de les seues temàtiques traductores, que, si més no, van ser molt diverses. En segon lloc, el treball, també recolza sobre els factors mencionats anteriorment que, ací, se centren més en una visió històrica que no en una de l'estat actual de la traducció.

L'articulació tematicocronològica de les traduccions d'aquesta època a Suïssa és similar a la dels altres països: religió, filosofia, literatura, ciència, història, etc., ja que des de sempre, la traducció ha atrafegat la humanitat, malgrat el fet que ni se la considere ni se l'haja considerada com quelcom substancial. Tanmateix, ha servit com a mitjà d'enteniment en totes les civilitzacions i ha portat a terme la tasca incommensurable d'estendre la cultura. Aquesta tasca ha estat excel·lentment explicitada a *Les traducteurs dans l'Histoire* (Delisle i Woodsworth: 1995). L'estret lligam entre la història i la traducció ha estat subratllat per Delisle (1995: 23) amb el seu estil escarrit i expressiu de la forma següent: «Amb l'escriptura naix la història. I la traducció».

⁵ Que la traducció esta fortament lligada a la història, és força palmari i es documenta amb la següent citació «Els documents proven [...] que d'ençà de la seua entrada en la història, la vall d'Urseren havia estat habitada per una població de llengua alemanya. Malgrat la seua pertinença al convent de Dissentis, els pobladors d'Urseren redactaven des de 1309 els seus documents en alemany [...], a més, els nombrosos mots manllevats de les llengües romàniques i emprats en l'explotació dels pasturatges alpins de la Suïssa primitiva, ens remeteixen a un poblament anterior als almans [...]» (Oreschli, 1891: 9-10).

De l'obra de Van Hoof (1993) hem extret 42 traductors suïssos (apèndix). La llista s'inicia amb Notker III (959-1022),⁶ que ha estat reconegut fins a l'actualitat per la seua claredat d'idees, la traducció exacta i un estil natural fàcil de llegir. Aquesta selecció s'ha vist molt entrebancada pel fet que, en contraposició amb els seus col·legues actuals, la majoria dels traductors mencionats no es reconeixien com a tals. Per un cantó, perquè no exercien aquesta activitat de forma exclusiva i, per l'altre, perquè el coneixement lingüístic entre els homes de lletres senzillament pertanyia a la formació general.

Sembla raonable de continuar cronològicament a fi de copsar la idea següent: els primers traductors (que pertanyen a l'època de l'inici del protestantisme, però també els anteriors), com per exemple Leo Judae (1482-1542),⁷ van ser coneguts per les seues traduccions de les Sagrades Escripures. Aquesta va ser una època fortament marcada per l'ímpetu religiós, i on els enfrontaments pel poder polític (que apareixen en qualsevol període), van tenir una influència decisiva en els moviments religiosos de l'època. Així, no resulta sorprenent que les nou obres conegudes de Judae tracten exclusivament de temes religiosos.

Els comentaris i pròlegs han estat especialment cabdals per a poder determinar quines han estat principalment les llengües emprades, les matèries traduïdes i, en quina mesura, els autors mateixos es veïen com a traductors. De tot això, es dedueix la valuosa tasca que aquests traductors que han dut a terme per a la història. Resulta força palès que el traductor difon el saber i amb això no sols contribueix a la història de la literatura, sinó decididament a la història en general. Això ha estat clarament remarcat per Van Hoof (1991: 7): «[...] estudiar la història de la traducció equival d'alguna manera a reprendre la història del món, la història de les civilitzacions, però per mitjà de la traducció». D'aquesta manera podria sorprendre que la revista literària més antiga, *La Bibliothéque Universelle*,⁸ únicament a partir de 1913, publicués els noms dels autors de cadascun dels articles juntament amb els dels traductors.

Pel que fa a la problemàtica del període seleccionat, el monjo benedictí Notker III representa segurament una excepció. Aquest suís de parla alemanya va ser conegut com a pedagog i com a home de lletres, i els seus escrits van representar una gran contribució per al desenvolupament de l'alemany estàndard. Tenia un coneixement tan profund del llatí que sempre cercava una expressió viva per al terme en alemany.⁹ La seua traducció de Boeci va ser descrita de la següent forma: «Es percep l'extraordinarietat i el *pathos* de l'expressió, que va més enllà de les formes col·loquials i tracta d'assolir un efecte semblant amb els mitjans de què disposa la llengua». És precisament això el que es demana d'una

⁶ Notker III va ser conegut també amb el nom de Notker Labeo o Notker l'Alemanya. Era un monjo benedictí del monestir de Sant Gallen. La seua destacada posició dins dels traductors medievals rau en la diversitat dels textos traduïts a la llengua vernacla i també en la tècnica traductora. Al costat dels seus treballs de textos bíblics i de literatura teològica, va assolir un gran renom amb la seua traducció de Boeci, *Philosophiae Consolatio* i amb la *Buccolica* de Virgili. La seua tècnica traductora va ser altament valorada en traslladar a un alemany fàcilment comprensible les idees i els conceptes més complicats.

⁷ Reformador suís, seguidor i col·laborador de Zwingli.

⁸ La revista, *Bibliothéque Britannique* fundada per Pictet de Rochemont l'any 1796, va canviar de nom l'any 1816, *Bibliothéque Universelle*, i va ser espill de la vida cultural a l'estranger i a la Suïssa francòfona durant els seus 134 anys d'existència (1796-1930).

⁹ Sobre això també *Les traducteurs dans l'Histoire*, el capítol «Martin Luther: catalyseur de la langue allemande».

bona traducció. Tanmateix, en part, s'ha retret al seu treball el fet que la separació de les frases no siga l'adient (Schröbler, 1953: 173), la qual cosa ens portaria a l'absència de puntuació dels manuscrits. Notker III també va traduir del grec a l'alemany.

En aquest període es desperta l'interès de l'occident espiritual pels esdeveniments suïssos i pel poble confederat. Un document molt interessant, ens l'ofereix Erasme de Rotterdam que descriu els homes de lletres de Basilea com «de caràcter gens comú», i continua «entre la majoria és normal el coneixement del llatí, del grec i fins i tot de l'hebreu». Un exemple d'aquesta afirmació pot ser Albanus Torinus (1489-1550), rector de la Universitat de Basilea, el qual traduïa del llatí a l'alemany, i també de l'àrab al llatí.

L'activitat dels traductors literaris del món occidental depèn estretament de les literatures nacionals, i de la idea de nació i de la d'identitat nacional. Els traductors de qualsevol època es troben estretament vinculats a la política. Així, es podria recordar que la idea de nació, tal com avui l'entendem, sorgeix amb el renaixement, i el naixement dels estats europeus va acompanyat dels esforços constants per a crear les literatures nacionals. D'aquesta manera, la tasca del traductor d'aquesta època rau en el fet de prendre com a model textos anteriors i d'altres literatures europees, a fi de facilitar el naixement de les literatures nacionals.

Jean II de Tournes (1539-1615), que es va instal·lar a Ginebra el 1585, on va dirigir la impremta, segons les nostres dades, va traduir 17 obres del grec, del llatí i de l'italià al francès. Entre elles es troba un diccionari trilingüe: espanyol, francès, italià. Tanmateix, el seu coneixement del llatí era suficientment profund per a poder escriure directament en aquesta llengua. Com tants altres, segurament, tampoc no va sentir-se com a traductor en primer lloc.

Giovanni Diodati (1576-1649) va ser un teòleg suís d'origen italià que va assolir un gran renom amb la traducció de la Bíblia a l'italià. «Diodati no va ser únicament un professor distingit, un predicador eloqüent, va ser un del comentaristes bíblics més savis del seu segle. La seua traducció dels llibres sagrats a l'italià se'ns presenta al capdavant de les seues obres [...]» (de Budé, 1869: 158). Giordani (1855) va qualificar la traducció de la Bíblia de Diodati: «òptima [...] summament fidel i en una llengua excel·lent que sembla del tres-cents».

Partint d'aquesta traducció, va aparèixer una versió en francès. No obstant això, durant molt de temps, el text en italià va servir com a model, pel fet d'estar escrit amb un llenguatge molt del poble. Posteriorment se'n va fer una revisió amb la italinització dels noms propis (Milli, 1908: 102). Diodati era conscient de la seua missió com a traductor, cosa que, per als seus temps, era molt poc freqüent. Els rectors de les esglésies italianes van utilitzar la traducció de la Bíblia de Diodati amb predilecció; únicament es va formar una comissió per tal de traduir a l'italià els noms en hebreu mantinguts per Diodati. A més, la seua traducció apareixia acompanyada de comentaris, cosa que sovintejava al segle XVII. «He emprat tota la meua capacitat i tota la meua integritat de consciència per a obrir la porta als nostres italians al coneixement de la veritat celestial» (Milli, 1908: 102).

Igualment, les traduccions dels *Psalms* de Diodati també van assolir un gran èxit i representaven un enriquiment espiritual. Des d'un punt de vista traductològic cal subratllar que la traducció d'aquests psalms, que van aparèixer a Ginebra en 1608, és una traducció lliure amb l'emprament reiterat de paràfrasis que eventualment ranegen gairebé en

l'extravagància. Les catorze obres més significatives de Diodati van partir cap a Itàlia des de Ginebra, que havia escollit com a lloc de residència, també, però, cap a França. Aquesta irradiació espiritual vers el països veïns és característica de les traduccions. Tanmateix, en el context «suís» cal fer una precisió, ja que a causa del plurilingüisme caldria esperar un fort corrent invers cap a Suïssa (Grenier, 1940):¹⁰

Hi ha una estreta interacció entre el desenvolupament polític de l'estat suís i la història de les relacions culturals entre les diverses comunitats, entre elles i a l'estranger [...] També cap a l'estranger. És per això que la història d'aquestes relacions té una faïçó tan complicada: cada comunitat lingüística està exposada, en primer lloc, a les influències culturals de les altres zones del domini lingüístic [...] De la història de les relacions entre els suïssos alemanys i francòfons, s'extrauen dues conseqüències: el paper cabdal de la influència cultural de fora del país i el lligam inseparable de tot el pensament i la creació suïssos amb la política.

A Suïssa, al segle XVIII, la vida cultural i la vida política s'hi van allunyar. La vida intel·lectual de Suïssa durant aquest segle va assolir una gran significació. En determinats àmbits, va esdevenir el centre dels interessos europeus, una situació a la qual van col·laborar a bastament els traductors. La taula de l'apèndix mostra com n'eren, de nombrosos, els traductors reconeguts d'aquest segle. És un període en què la vida intel·lectual contrasta particularment amb l'immobilisme de la de la política. El gran influx de la Suïssa intel·lectual del segle XVIII va ser a la literatura, a la ciència, però també a la pedagogia política mitjançant la gran influència de l'obra de dos escriptors, Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)¹¹ i Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827).¹² Això mateix es percep també en l'activitat traductora del país. Dürrenmatt (1963: 313) ho expressa de la següent manera:

Cal tenir present l'esperit de l'època per a entendre per què els dos zuriquesos (Bodmer i Breitinger) amb les seues pretensions suscitaven l'escàndol: una societat burgesa, en la qual la vida estava regulada per convencions i formalismes fins al més mínim detall; una societat que coneixia ben poques digressions i, en conseqüència, percebia sensiblement l'efecte explosiu d'una paraula forta; una societat que, la capacitat intel·lectual que li restava, només podia emprar-la en la discussió literària o filosòfica.

En conseqüència és especialment il·lustratiu Johann Bodmer (1698-1783). Aquest professor d'història traduïa de l'anglès i del grec i ens ha deixat un llegat de gairebé 40 obres. Al contrari dels que hem mencionat anteriorment, va traduir moltes obres literàries, especialment, de Milton, Virgili i Homer. La seua exhortació de llegir Milton enervava els contemporanis. Com a escriptor va compondre els *Beytraege zur Geschichte des Schweizerlandes* (1741), i també va practicar la poesia i el teatre. Amb aquesta aportació

¹⁰ Un ampli estudi investiga la importància de les relacions literàries entre la Suïssa alemanya i francesa als segles XIX i XX (Greiner: 1940).

¹¹ Escriptor nascut a Ginebra que considerava que l'home era bo per naturalesa i es corrompia per la societat. Les seues obres principals són *La Nouvelle Héloïse* (1761) i *Le contrat social, Emile* (1762).

¹² Pedagog suís i seguidor de les idees de Rousseau. Es va dedicar al millorament de l'educació i de la formació dels infants pobres.

literària, era clarament conscient de la seua activitat com a traductor. Així, a partir de la seua traducció de l'obra d'Alexander Pope, *Duncian*, va redactar uns comentaris: *Alexander Popens Duncias mit historischen Noten und einem Schreiben des Uebersetzers* (sic) (1747).

Johann Breitinger (1701-1776) era amic de Bodmer. Va ser un crític de llengua alemanya que havia estudiat filologia i teologia i va ensenyar també grec i hebreu. Amb el seu amic Bodmer va traduir parcialment l'Odissea i també va participar amb ell en la revisió de la Bíblia de Zuric.

La Bíblia és tota la Sagrada Escripura: s'hi inclouen tots els llibres de l'Antic i el Nou Testament/ fidel a les llengües originals i revisada novament a consciència, acompanyada d'introduccions útils, una distribució dels capítols entenedora, versos mesurats, amb les referències necessàries i un glossari força útil. Imprès a Zuric, per Joh. Jacob i Heinrich Bodmer (1767).

Del nostre treball d'investigació sobre Breitinger han resultat 21 obres, en les quals s'observa la influència literària en l'activitat traductora. Breitinger subratlla que la traducció «ha de reproduir fidelment la idea de l'original». El seu postulat per al traductor era el següent (Güttinger, 1963: 226):

A un traductor, se li demana que els mateixos conceptes i idees que troba en un model eximi els expresse amb uns altres signes equivalents, admesos, usats i coneguts per la gent, de forma que la percepció de la idea amb ambdós signes genere la mateixa impressió en l'esperit del lector.

Bodmer i Breitinger van editar també un setmanari (1721) amb el títol *Discurse der Malhern*. En aquesta revista, defenien el *pathos* liberal que el poeta anglès Milton havia glorificat en les seues obres, i contraposen el seu esperit apassionat i lliure a una literatura encarcerada amb frases pedants. Tot i que eren suïssos, van aparèixer a l'*Encyclopedia of Translation Studies*, publicada l'any 1998, dins del capítol dedicat a Alemanya, ja que no hi havia cap entrada per a Suïssa.

És característic de l'elit intel·lectual del segle XVIII, i això val també per als traductors, que, en principi, no duguen a terme els seus estudis sobre la naturalesa o les ciències de l'esperit per tal d'aconseguir una utilitat pràctica, sinó per tal d'arribar al fons de la veritat. La fama literària de Zuric, que Bodmer i Breitinger havien creat, va continuar després de la seua mort. Uns altres escriptors la van continuar. Ací, cal mencionar de forma especial l'amic de Goethe, el sacerdot Johan Caspar Lavater (1746-1801).¹³

A les acaballes del segle XVIII cal recordar també Paul-Henri Mallet (1730-1807). Va viure i va treballar a Ginebra com a historiador i tenia una càtedra a Copenhaguen. Les seues traduccions de l'islandès tenien un caire nou: cal agrair-li la primera versió d'*Edda*.

Henry Fuseli (1741-1825), un pintor i escriptor suís que va emigrar a Anglaterra en

¹³ Conegut per la seua bondat i els seus estudis fisiognòmics, va tractar de relacionar la forma de la cara amb el caràcter de les persones. També va ser anomenat pels seus contemporanis «geni del cor».

1764, va fer una gran contribució a la història de la traducció amb la traducció a l'anglès de l'obra principal de Johann Winckelmann, *Reflections on the Painting and Sculpture of the Greeks* (1765). Va contribuir moltíssim a la propagació de l'obra i les idees de J. J. Rousseau i J. C. Lavater.

Amb Jean Sénebier (1742 -1809), un biògraf ginebrí que va traduir principalment les obres de Lazzaro Spallanzani¹⁴ al francès, apareix plenament la llengua italiana i canvia també la temàtica. En total, li coneixem nou obres, en les quals no sols aporta la traducció sinó que també hi afegeix els seus coneixements científics. No es limita exclusivament a la traducció de l'obra, sinó que, a més, la comenta. Això val per exemple per a la traducció de l'obra de Spallanzani que es titula: *Expériences sur la digestion de l'homme et de différentes espèces d'animaux; avec des considérations sur sa méthode de faire des expériences par Jean Sénebier* (1785).

D'Isabelle de Montolieu (1742- 1809), una suïssa francòfona, ens han arribat diverses traduccions de l'alemany al francès, en particular, *Le Robinson suisse* (1824), l'obra cabdal de l'escriptor i sacerdot suís Johann Wyss. Amb una traducció intel·ligent, basada en la supressió de les observacions pedants, Isabelle de Montolieu va convertir la feixuga obra de Wyss en un llibre no sols llegible sinó, fins i tot, divertit. Va traduir principalment de l'anglès i l'alemany al francès, però també va escriure diversos treballs que tenien en part un caràcter històric i en part literari.¹⁵ Entre altres traduccions de l'alemany cal comptar les obres de La Motte Fouqué, com *Ondine*. Isabelle de Montolieu també va ser coneguda per la seua extraordinària traducció i adaptació de l'obra de Jane Austen (Giddeey, 1985: 55-64). Sophie Laroche, una amiga de Goethe va dir de *Madame* de Montolieu: «ella acoblà l'esperit francès i la bondat germànica als seus textos» (Laroche: 1793).¹⁶

De Pierre Etienne Dumont (1759-1829), ens n'ocuparem una mica més detalladament. Ell tampoc no deu el carrer que li van dedicar a Ginebra a la seua activitat traductora, ja que allí, com en altres llocs (Lee-Janhke: 1998), s'hi pot llegir:

ETIENNE DUMONT

Publicista, col·laborador de Mirabeau i de Bentham. Autor del Reglament del consell de representants i del codi de la policia del Cantó de Ginebra.

Tanmateix, la filosofia de Bentham va ser coneguda en tots els països de llengua francesa gràcies a la traducció d'Etienne Dumont. El seu estil i la seua obra estan amarats de l'esperit del segle anterior. Però el que distingeix Dumont de la resta dels prohoms de la seua època que també van veure la traducció com un mitjà per arribar a un objectiu, és el fet que era molt més conscient que qualsevol altre de la seua tasca i del seu mètode. Així, va exposar (generalment als pròlegs) el seu mètode de treball (Dumont dins Bentham, 1802: vii):

¹⁴ Tracta principalment de les investigacions sobre el món animal i vegetal, com per exemple *Expériences pour servir à l'histoire de la génération des animaux et des plantes*.

¹⁵ Sobretot *Caroline de Lichtfield, ou mémoires extraits des papiers d'une famille prussienne* (1789: 219).

¹⁶ Es tracta d'una anàlisi: *Isabelle de Montolieu, traductrice et adaptatrice de deux romans de Jane Austen*.

Caldria fer una tria entre un gran nombre de variants, suprimir les repeticions, esclarir les parts fosques, acostar tot el que pertany al mateix tema i reomplir les llacunes que l'autor havia deixat per no ralentir la seua composició. He estat més per suprimir que no per afegir, més per abreujar que no per ampliar.

La traducció de Dumont va servir com a text de partida per a les traduccions a l'anglès, ja que era força més clara que el text original de Bentham. Dumont va participar també amb Candolle, Bellot i de la Rive en la constitució de la «Société de Lecture» de Ginebra (*Le livre du Centenaire*, 1914: 168) i es va caracteritzar com un dels defensors més actius de les noves idees que van convertir Ginebra en un centre intel·lectual durant aquest període.

Isaak Iselin (1728-1782), un periodista i home de lletres de Basilea, va ser conegut en l'àmbit de la traducció per haver fet la primera traducció completa de la declaració d'independència dels Estats Units, que va publicar al seu llibre *Ephemeriden der Menschheit* (1776). Igualment, Iselin va deixar amb la seua obra *Geschichte der Menschheit* (1764) un treball de gran significació per a la història del segle XVIII (Ulrich im Hof, 1947: 19). El seu estil es troba molt vinculat a la seua personalitat. La màxima escrita per Buffon «L'estil és l'home mateix», s'ajusta perfectament a Iselin. Així, al lector se li fa palès que Iselin, antic alumne del professor de llengua alemanya J. J. Spreng i fundador d'una societat alemanya a Basilea, esmerça esforços per portar fins a la darrera instància la neteja de la llengua alemanya de qualsevol element aliè.

Amb Albertine Necker de Saussure (1766-1841),¹⁷ escriptora ginebrina, ens endinsem ja al segle XIX, una època en la qual sovintegen les traduccions d'obres literàries. A l'apèndix es mencionen dotze traduccions d'aquesta autora realitzades de l'alemany al francès. Entre altres l'obra de August Wilhelm Schlegel *Ueber dramatische Kunst und Literatur*. A la seua obra *L'éducation progressive ou étude au cours de la vie*, no tracta tant de teoria pedagògica com d'un estudi sobre l'home a través de les diverses etapes de la vida. Va ser una obra extremadament revolucionària per al seu temps per les idees que defenia. La seua particular i moderna forma de pensar es palesa també en l'estil de les seues traduccions.

Christophe Bernoulli (1782-1863) va ser un científic de Basilea que va esdevenir molt famós per la seua traducció de l'anglès de *Le Compendium of Mechanics* (*Vademekums des Mechanikers*), escrita per Robert Brunton en 1827. D'altra banda, també va escriure diversos escrits científics coneguts internacionalment. Entre d'altres, cal mencionar l'*Elementarisches Handbuch der Industriellen Physik, Mechanik und Hydraulic* (1834) i el *Geognostische Uebersicht der Schweiz nebst einen systematischen Verzeichnisse aller in diesem Lande vorkommenden Mineralkörper und deren Fundkörper* (1811).

De Louis Vuliemin (1797-1879), un historiador francòfon, cal remarcar la traducció de l'alemany al francès *L'Histoire de la Confédération suisse* (1876). També es va dedicar a redacció d'estudis històrics. La traducció de llibres d'història li va donar un gran renom.

Des de la meitat del segle XIX, Suïssa es va convertir en un país d'immigració. Així, l'any 1850, dels 2,5 milions d'habitants, 72.000 eren estrangers. Especialment a Ginebra i a Basilea, aquesta influència era força palmària (Dürrenmatt, 1963: 601).

¹⁷ Era filla de Horace-Bénédict de Saussure i amiga íntima de Madame de Staël.

La influència estrangera no es palesava únicament entre la població sinó també era un fet entre els cercles intel·lectuals. La joventut suïssa de parla alemanya es formava gairebé exclusivament en les universitats alemanyes. Al seu torn, durant aquest període, els escriptors, novel·listes i poetes suïssos gaudien del gran mercat alemany i eren sol·licitats per les editorials alemanyes. Pel contrari, els seus col·legues francòfons es veien obligats a viure a París si volien ser llegits i tinguts en compte. Aquests arguments que són vàlids per a l'activitat creadora, no ho són, però, per a la traductora. Ací, pel contrari, a despit de l'evidència de la forta irradiació cap a l'exterior, hi havia un fort corrent des de l'estranger que s'observa en la gran quantitat d'obres traduïdes per al lector suís.

Henri Amiel (1821-1881), escriptor i moralista ginebrí, va ser professor de filosofia de la Universitat de Ginebra. Va publicar un volum de traduccions amb el títol *Etrangères* (1876). No s'ha d'oblidar la seua gran contribució amb el seu poema «*Roulez tambours*». Amb ell, es va transmetre a l'estranger una sorprenent impressió de concòrdia entre els suïssos que, fins feia ben poc, es trobaven renyits i enemistats. En principi, cal agrair a aquesta impressió el fet que la guerra va poder ser evitada (Dürrenmatt, 1963: 542).

Conrad Ferdinand Meyer (1825-1898), conegut escriptor suís de parla alemanya que dominava tant l'alemany com el francès, va traduir *Les Récits des temps mérovingiens* (1852) d'Augustin Thierry. Moltes de les seues pròpies obres van ser traduïdes al francès, i les seues cartes parlen de la satisfacció per les traduccions, malgrat que l'enutjaven les errades estilístiques. Precisament, davant d'una primera traducció d'una obra seua, *Jürg Jenatsch*, que va realitzar un jove de Neuenburg per al *Journal de Genève* (Greiner, 1940: 67), Meyer va escriure:

Després d'un cert temps, ha aparegut al *feuilleton* del *Journal de Genève* una traducció del meu *Jenatsch* que, certament, està feta amb amor i amb fidelitat. Els punts dramàtics em semblen ben reeixits, però trobe a faltar en la narració aquella soltesa i rapidesa pròpies de la narració francesa i, a més, hi ha barbarismes, sense parlar de les errades d'impressió! Reste això entre nosaltres, ja que no voldria per res del món disgustar el meu traductor, que em sembla una persona molt honesta.

Wilhelm Corrodi (1826-1885), un poeta suís de parla alemanya, va escriure en dialecte i va traduir els poemes de Robert Burn a l'alemany de Suïssa, una novetat per a aquells temps. Corrodi, igual que molts altres traductors del seu temps, no es va limitar a traduir, sinó que va alterar en el text tot allò que li semblava que no era adient per a una traducció al dialecte.

Alphonse Rivier (1835-1898) va ser conegut com a jurista i va escriure nombroses obres sobre dret civil. La seua traducció de l'holandès, *Les éléments du droit international privé* li va donar un gran renom. Es tracta d'una traducció comentada. Les obres que li coneixem estan publicades en part en alemany i en part en francès. La seua tesi doctoral apareguda el 1858 a Berlín estava escrita en llatí, com hi acostumava a passar. A més, va ser un dels col·laboradors més valorats de la *Bibliothèque Universelle*. L'any 1886 va ser nomenat cònsol general a Brussel·les. Des del 1888 fins al 1891 va dirigir l'*Institut de droit International*. Es va interessar molt per la problemàtica del plurilingüisme suís, la significació del qual va resumir de la següent forma (Rivier dins Meylan, 1945: 300):

La llengua es a l'ensem l'instrument i el rector del pensament. Per la literatura francesa, ens pertoca la cultura francesa, a nosaltres, els suïssos francesos; ens hi trobem vinculats, potser més del que nosaltres creiem, perquè és en la qual puen de la nostra infantesa ençà el nodriment del nostre esperit i de la nostra ànima, com els nostres Confederats puen la seua en els tresors intel·lectuals i morals d'Alemanya i d'Itàlia [...]. Aquesta coexistència de nacionalitats, és a dir, de civilitzacions diferents, que es fecunden mútuament tot transformant-se ben poc, és, per a mi, un dels més grans avantatges que se'ns ha donat a gaudir.

Edouard Rod (1857-1910), un escriptor suís francòfon, va ser conegut especialment per les traduccions de l'italià. La traducció de Verga, *Mastro Don Gesualdo*, va rebre força anomenada. Rod va tenir la gran sort d'establir un contacte estret amb l'autor mateix (Chiappelli, 1954: 41):

[...] així, al setembre de 1882, Verga convidava Edouard Rod i aquest anava a Milà per visitar-lo a la seua casa de Corso Venezia. No es coneixien, tot i que s'escriuien des de feia més d'un any. I la seua amistat, iniciada al voltant d'un projecte de traducció de *Malavoglia*, estava destinada a ser sobretot epistolar [...].

Més endavant continua (Chiappelli, 1954: 41):

Només li demane que deixi el text en tota la seua integritat. Les supressions que hi vol fer no sols em fan sagnar el meu cor d'autor, sinó que [...] sent que no he escrit als *Malavoglia* ni una ratlla ni una paraula supèrflua, i apel·le a la seua bona voluntat d'acceptar-ho tal com és.

Rod va rebre de Verga indicacions precises de moltes particularitats, d'expressions desconegudes aleshores, com ara: «paranza», una barca de pescadors; o fins i tot «pizza»: un tipus de coca napolitana. Un mot que actualment no necessita cap explicació. A més, Verga va donar indicacions sobre els diccionaris existents que havien de facilitar al traductor la comprensió de la terminologia marinera (Chiappelli, 1954: 41).

Max Geilinger (1884-1948) es va fer un nom especialment amb la traducció de poesia anglesa. Fins i tot, existeix una interessantíssima versió nova de *Minnesangs Frühling in der Schweiz* (1945). L'ambivalència dels texts que va traduir es palesa també en el fet que Geilinger va traduir, entre d'altres, *Das kleine Rosenbuch* al francès, *Beauté de la Rose*. Una obra que es pot classificar tant en l'àmbit botànic com en el literari.

De l'escriptor suís Adolphe Chenevière (1885-1917) sols coneixem les traduccions de Henrik Ibsen *Fruen fra havet* i *En folkefiende*, traduïdes al francès amb els títols: *La dame de la mer* i *Un ennemi du peuple*.

André Bonnard (1888-1959) va traduir sobretot al francès tragèdies gregues, però també va publicar llibres d'història amb una finalitat didàctica. Per exemple: *Histoire ancienne: L'Orient, la Grèce, Rome*, que va aparèixer l'any 1937 a Payot dins de la col·lecció *Manuels d'histoire à l'usage de l'enseignement secondaire*. Com en els treballs de molts dels seus contemporanis, els seus es troben acompanyats de comentaris que esclareixen el procés traductor. D'aquest autor es coneixen al voltant d'una vintena d'obres.

Gustave Roud (1897-1976) ha estat pres sovint com a model de traductor i ens ha deixat una gran obra, de manera específica, referida a la traducció poètica. En aquest àmbit, són d'una gran importància els *Hymnes à la nuit de Novalis*, apareguts l'any 1966, i el volum de *Vingt-quatre poèmes* (1978) de Georg Trakl. La seua meravellosa actitud, que es correspon totalment amb l'essència de les seues traduccions, va trobar també la seua concreció en la literatura: (Gilbert: 1981) *Gustave Roud: point de vue sur un homme discret*.

Werner Kaegi (1901) historiador i traductor, va publicar nombroses obres, i amb *Chronica mundi: Grundformen der Geschichtsschreibung seit dem Mittelalter* (1954) va assolir un gran renom. Va traduir principalment les obres de Johan Huizinga de l'holandès, però també va traduir de l'italià, com per exemple la gran obra de Delio Cantimori: *Italianische Haeretiker der Spaetrenaissance* (1949).

Walter Widmers (1903-1965) es va donar a conèixer amb la seua tesi doctoral de 1929, titulada *Volkstümliche Vergleiche im Französischen nach dem Typus rouge comme un coq*. Va traduir a l'alemany obres mestres de la literatura francesa. *Le rouge et le Noir* de Stendhal va aparèixer amb el títol en alemany, *Rot und Schwarz*, l'any 1971. Alain-Fournier, Balzac, Flaubert, Molière, Voltaire i Zola, per citar-ne només uns quants, tots van poder ser a l'abast del lector de llengua alemanya gràcies a l'extraordinari talent traductor de Walter Widmer. Widmer també va esmerçar esforços en el mètode de la seua activitat. L'any 1959 va eixir a la llum *Fug und Unfug des Uebersetzens. Sachlich-polemische Betrachtungen zu einem literarischen Nebegeleise*, i també, *Uebungsbuch zur französischen Grammatik* (1951), *Thèmes: 33 Geschichten zum Uebersetzen* (1941).

Nino Frank (1904-1988), italià de naixement, era originari d'una família suïssa de parla alemanya. Als 19 anys va publicar un article sobre la literatura francesa al *Corriere della Sera*. L'any 1926 va fundar amb Massimo Bontempelli una revista literària que s'editava a Roma, però en llengua francesa. Ell somniava amb una Europa literària que havia de recolzar sobre una base realista, però també màgica. Aquest somni, no el va poder aconseguir, ja que l'any 1929 va deixar d'aparèixer la revista. Aquest és un altre autor, el talent del qual no era únicament de traductor sinó també d'escriptor. Per bé que la seua llengua materna era l'italià, va traduir també de l'italià al francès. El dilema en el qual vivia se'ns fa palès a *Mémoire brisée* (1967: 19): «Va estar tota la vida estiragassat per les dues llengües més properes al seu cor. Segons les seues afirmacions, la seua combinació lingüística, la seua doble personalitat li va causar sempre grans problemes».

De Nino Frank es coneixen 42 traduccions, entre elles obres de Sciascia, Pavese, Malaparte, Calvino, Savinio i, des d'una perspectiva traductora, és especialment important la seua traducció comentada de Carlo Gozzis (1987) *Memorie inutili*.

Hans Urs von Balthasar (1905-1988), més conegut com a cardenal que com a traductor, va traduir nombroses obres religioses del francès a l'alemany, com ara *Carnets intimes* de Maurice Blondel, que va aparèixer l'any 1964, amb el títol *Tagebuch vor Gott: 1883-1894*. El repertori de la seua activitat traductora abasta des de sant Agustí, Ueber die Psalmen (1983) fins a una selecció d'articles, conferències i discursos de Jean-Marie Lustiger: *Wagt den Glauben* (1986).

Ursula von Wiese i Elisabeth Schnack, dues traductores contemporànies, apareixen ací juntes, ja que ambdues cobreixen un gran ventall de temàtiques que, a més, les distingeix clarament dels altres traductors. Naturalment, la literatura hi juga en primer pla, per exemple,

D. H. Lawrence, William Faulkner i Katherine Mansfield, per citar-ne alguns. La seua activitat no es limita, però, a la traducció, sinó que també escriu sovint reculls biogràfics per a les obres d'aquests autors. D'una altra banda, Ursula von Wiese ha traduït principalment del francès a l'alemany. A aquestes traduccions pertanyen tant obres de literatura com llibres especialitzats. Com a exemple es pot citar l'obra de Paul Guichonnet (1975): *Indonesien. 1300 Inseln. 130 Millionen Menschen*.

L'escriptor suís Georges Piroué (1920) ha fet una gran contribució com a traductor amb les edicions franceses de les obres de Pirandello i Italo Svevo. Segons el seu lema es mira «com a suís, la literatura de forma idealista» (de Ceccaty, 1995). Piroué està molt lligat a la cultura i la literatura italianes, i ha traduït una gran part de les obres de teatre de Pirandello i totes les seues novel·les. En un pròleg molt interessant de la seua traducció dels *Écrits sur le théâtre et la littérature, l'humour tragique de la vie de Pirandello*, analitza més com a traductor que no com a escriptor el «seu» Pirandello (1990: 8-9):

Totalment sicilià en cos i ànima (això s'oblida massa sovint), quan celebra el geni de Verga [...] Pirandello acaba per revelar-nos –sense pedanteria, amb una fantasia, una comicitat que s'apreciarà, confie– les motivacions més secretes del seu art: algunes idees repeses indefiniblement, millorades, de vegades repetides en els mateixos termes que són les claus per a l'exploració de la seua obra.

Philippe Jaccottet (1925) que també va ser conegut com *Poète de la traduction* (Graf: 1997), és més conegut com a traductor que no com a poeta o autor. Parlar de tota l'obra de Jaccottet, ni que siga de forma resumida, superaria desproporcionadament les dimensions d'aquest estudi. De Jaccottet es coneixen més de 99 obres, en bona part traduccions acompanyades de comentaris molt profitosos, com ara *Le banquet* de Plató (1979). Segons les seues declaracions, s'ha passat més del noranta per cent de la seua vida traduint i remarca la importància dels comentaris de les traduccions, però és de l'opinió que no existeixen regles per a l'activitat traductora:

Quan traduïsc poemes, o fins i tot prosa, tinc la il·lusió que escolte la veu de l'escriptor, i assage, molt intuïtivament, de maridar-la amb la meua. De copiar. De calcar. En aquest sentit, compartisc la idea de Roger Caillois, que ha afirmat, a propòsit de la seua traducció dels poemes de Borges, que la prosòdia i les seues tècniques no són, al cap i a la fi, més que mitjans al servei de l'entonació, d'un to que se l'ha de fer passar: és per això que he renunciat a la rima en les meues traduccions de Lavant o Mandelstam (dins Graf: 1997).

Vahé Godel (1931) és conegut principalment per les seues traduccions i adaptacions de poemes, pregàries i cants que ha traduït de l'armeni al francès. Arran de la presentació l'any 1997 d'«Ein Schiff zum übersetzen»,¹⁸ el seu treball va ser molt preuat. L'obra conté 15 traduccions.

¹⁸ Es tracta d'una representació per a la dignificació del traductor literari.

Entre d'altres traductors contemporanis que Van Hoof inclou en les seues llistes, cal mencionar Urs Widmer (1938) que ha traduït obres literàries i especialitzades tant de l'anglès com del francès a l'alemany, per exemple, *Le mouvement ouvrier aux Etats-Unis 1867-1967* i *Heart of Darkness* de Joseph Conrad. Daniel Renaud (1940-) s'ha fet un gran renom amb la traducció d'Otto Weiningers: *Sexe et caractère* (1975) i de Jacob Boehmes: *De testamentis Christi oder Von Christi Testamenten*.

El filòleg Emil Lungingühl (XX), del qual ací no s'ha analitzat cap traducció pròpiament dita, ha investigat a *Studien zu Notkers III Uebersetzungskunst* (1933) el mètode traductor. Igualment, la llengua eclesiàstica medieval ha estat un tema del seu interès, la qual cosa es un motiu més que suficient perquè aparega en aquest treball.

De Pierre Lardet (1945) cal mencionar principalment la traducció i la seua introducció crítica d'*Apologie contre Rufin* (1983). *Le cousin Pons*, una obra mestra de Balzac, i *Une Vie* de Guy de Maupassant han estat posades a l'abast del lector de parla alemanya gràcies a les extraordinàries traduccions de Hans Kauders. La traducció de Kauders de *Les travailleurs de la mer* de Victor Hugo, ha entrat en la Biblioteca Giden de la literatura universal.

APÈNDIX Traductors suïssos

Nom	Període	Nombre d'obres*	Llengües
Notker III	950-1022	45	lla. > al.
Leo Judae	1482-1542	9	lla. > al.
Albanus Torinus	1489-1550	1	ara. > lla.
Jean II de Tournes	1539-1615	17	lla. > fr. gr. > fr.
Giovanni Diodati	1576-1649	14	he. > it.
Johann Bodmer	1698-1783	40	gr. > al. an. > al.
Johann Breitinger	1701-1776	21	lla. > fr.
Paul-Henri Mallet	1730-1807	17	is. > fr.
Henry Fuseli	1741-1825	5	al. > an.
Jean Sénebier	1742-1809	9	it. > fr.
Isabelle de Montolieu	1742-1809	41	al. > fr. an. > fr.
Pierre Etienne Dumont	1759-1829	21	an. > fr.
Isaak Iselin	1728-1782	12	fr. > al.
Albertine Necker de Saussure	1766-1841	12	al. > fr.
Christophe Bernouilli	1782-1863	6	an. > al.
Louis Vuliemin	1797-1879	4	al. > fr.
Henri Amiel	1821-1881	1	al. > fr.
Conrad Ferdinand Meyer	1825-1898	43	fr. > al.

Nom	Període	Nombre d'obres ¹⁹	Llengües
Wilhelm Corrodi	1826-1885	1	an. > al.
Alphonse Rivier	1835-1898	17	hol. > fr.
Edouard Rod	1857-1910	4	it. > fr.
Max Geilinger	1884-1948	5	al. > fr.
Adolphe Chenevière	1885-1917	1	hol. > fr.
André Bonnard	1888-1959	20	gr. > fr.
Gustave Roud	1897-1976	22	al. > fr.
Werner Kaegi	1901	24	hol. > al. it. > al.
Walter Widmers	1903-1965	77	an. > al. fr. > al.
Nino Frank	1904-1988	42	it. > fr.
Hans Urs von Balthasar	1905-1988	51	lla. > al.
Ursula von Wiese	segle XX	205	dan. > al. it. > al. fr. > al. an. > al.
Werner Zemp	1906-1959	4	fr. > de.
Gothard de Beauclair	1907-1992	1	fr. > de.
Fritz Güttinger-Mahler	1907-1992	19	en. > de.
Elisabeth Schnack	segle XX	33	an. > al.
Georges Piroué	1920	34	it. > fr.
Philippe Jaccottet	1925	99	it. > fr. al. > fr. ru. > fr.
Vahé Godel	1931	15	ar. > fr.
Urs Widmer	1938	10	an. > al.
Daniel Renaud	1940	5	al. > fr.
Emil Lungingühl	segle XX	5	lla. > al.
Pierre Lardet	1945	5	lla. > fr.
Hans Kauders	segle XX	7	fr. > al.

¹⁹ En el nombre d'obres no es tracta exclusivament de traduccions, sinó de treballs que, a la llum d'aquest estudi, apareixen signats per aquests autors. Naturalment, aquestes xifres no pretenen ser exhaustives.

BIBLIOGRAFIA

- AMIEL, H. (1876): *Les Etrangères*, Ginebra, J. Sandoz.
- BAKER, M. (1998): *Encyclopaedia of Translation Studies*, Londres, Routledge.
- BALTHASAR, H. U. VON (1964): *Tagebuch vor Gott*, Einsiedeln, Johannes Verlag.
- (1983): *Ueber die Psalmen*, Einsiedeln, Johannes Verlag.
- BERNOULLI, C. (1811): *Geognostische Uebersicht der Schweiz nebst einen systematischen Verzeichnisse aller in diesem Lande vorkommenden Mineralkörper und deren Fundkörper*, Basilea, Schweighauser'sche Buchhandlg.
- (1834): *Elementarisches Handbuch der Industriellen Physik, Mechanik und Hydraulic*.
- (1834): *Handbuch der Technologie*, Basilea, Netstal.
- BODMER, J.J. (1721): *Critische Beytraegen zu den Geschichten des Schweizerlandes*, Zurich, C. Orell.
- (1747): *Alexander Popens Duncias mit historischen Noten und einem Schreiben des Uebersetzers*, Zurich, C. Orell.
- BONNARD, A. (1937): *Histoire ancienne: L'Orient, la Grèce, Rome*, Lausana, Payot.
- BRUNTON, R. (1827): *Le Compendium of Mechanics*, Basilea, Netstal.
- CANTIMORI, D. (1949): *Italianische Häretiker der Spätrenaissance*, Basilea, Schwabe.
- CECCATTY, R. DE (1995): *Le Sicilien des bords de Loire*, París, Le Monde du 12.5.
- CHENEVIÈRE, A. (1921): *La dame de la mer*, París, Stock.
- CHIAPPELLI, (1954): *Verga, Giovanni. Lettere al suo traduttore*, Florència, Le Monnier.
- DELISLE, J. (1995): *Les traducteurs dans l'histoire*, Ottawa, Les Presses de l'Université d'Ottawa.
- DÜRRENMATT, P. (1996): *Schweizer Geschichte*, Zurich, Schweizer Druck- und Verlaghaus.
- FISCHER, G. (1996): *Botthard de Beauclair: Leben und Werk*, Siegburg, Rheinlandia Verlag.
- FRANK, N. (1967): *Mémoire brisée*, París, Calmann-Levy.
- FUSELI, H. (1765): *Reflections on the Painting and Sculpture of the Greeks*, Londres, A. Millar.
- GEILINGER, M. (1947): *Beauté de la Rose*, Lausana, Payot.
- (1945): *Minnesangs Frühling in der Schweiz*, Zurich, Rascher.
- GIDDEY, E. (1985): *Isabelle de Montolieu et Jane Austen*, Berna, P. Lang.
- GILBERT, V. (1981): *Gustave Roud: Point de vue sur un homme discret*, Lausana, L'Age d'homme.
- GIORDANI, (1855): *La traduzione della Sacra Bibbia*, Londres, Società biblica.
- GOZZI, C. (1987): *Mémoires inutiles; textes français, introduction et notes par Nino Frank*, París, Phébus.
- GRAF, M. (1997): *Jaccottet, poète de la traduction*, Ginebra, Le Journal de Genève.
- GREINER, T. (1940): *Der literarische Verkehr zwischen der deutschen und welschen Schweiz seit 1848*, Berna, Diss. Paul Haupt.
- GUICHONNET, P. (1975): *Indonesien, 13000 Inseln. 130 Millionen Menschen*, Lausana, Mondo.
- GÜTTINGER, F. (1963): *Zielsprache: Theorie und Technik des Uebersetzens*, Zurich, Manesse Verlag.
- HUBER, M. (1945): *Schweizer Juristen*, Zurich, Schulthess & Co.
- HUBSCHMID, H. (1950): *Gott, Mensch und Welt in der schweizerischen Aufklärung*, Affoltern, Buchdruck J. Weiss.
- IM HOF, U. (1947): *Isaak Iselin: sein Leben und die Entwicklung seines Denkens bis zur Abfassung der Geschichte der Menschheit*, Zurich, Schwaber & Co.
- ISELIN, I. (1752): *Pariser Tagebuch*, Basilea, Benno Schwabe.
- (1786): *Ueber die Geschichte der Menschheit*, Basilea, Olms.
- JACCOTTET, Ph. (1951): *Le Banquet ou de l'Amour*, Lausana, Rencontre.
- LAEGI, W. (1954): *Chronica mundi: Grundformen der Geschichtsschreibung seit dem Mittelalter*, Einsiedeln, Johannes Verlag.
- LAROCHE, S. (1793): *Isabelle de Montolieu, traductrice, adaptatrice de deux romans de Jane Austen*, París, Bertrand.

- LEE-JAHNKE, H. (1998): «Etienne Dumont, ou l'esprit cartésien au service du jurisconsulte Jérémy Bentham», dins *Portraits des Traducteurs*, Ottawa, Les Presses de L'Université d'Ottawa (En prensa).
- LENSCHEN, W. (1996): *La traduction littéraire en Suisse*, Berna, ASTTI.
- LE LIVRE DU CENTENAIRE, *Genève Suisse* (1914), Ginebra, A. Jullien.
- LUBAC, H. DE (1968): *Geist aus der Geschichte*, Einsiedeln, Johannes Verlag.
- LUNGINBÜHL, E. (1933): *Studien zu Notkers III Uebersetzungskunst*, St. Gallen.
- MEYER, C. F. (1852): *Erzählungen aus den merovingischen Zeiten*, Zurich, Manesse.
- MEYLAN, Ph. (1945): *Alphone Rivier*, Zurich, Schulhess & Co.
- MILLI, A. (1908): *Giovanni Diodati il traduttore delle bibbia*, Lausana, Corbaz.
- MONTOLIEU, I. DE (1789): *Caroline de Lichtfield, ou mémoires extraits des papiers d'une famille prussienne*, Ex-libris De Jonge van Zwynsbergen.
- NECKER DE SAUSSURE, A. (1814): *Cours de littérature dramatique*, Paris, Ginebra, Paschoud.
- OECHSLI, W. (1891): *Les origines de la Confédération Suisse*, Berna, Michel et Büchler.
- ORR, C. (1988): *Albertine Necker de Saussure: Themes and contexts for the interpretation of «L'Education progresssive»*, Diss. Nova York, Dpt. of history.
- PERROCHON, H. (1937): *Mme de Montolieu et Pierre Picot, d'après des lettres inédites*, Lausana, Imprimerie Centrale.
- PIRANDELLO, L. (1990): *Ecrits sur le théâtre et la littérature*, Paris, Denoël (trad. per G. Piroué).
- PLAN, Ph. (1864): *Lettres trouvées: pages historiques sur un épisode de la vie de Jean Diodati*, Ginebra, G. Fick.
- ROHNER, P. M. (1984): *Die Entwicklung eines schweizerischen Sprachbewusstseins bei Johann Jacob Bodmer*, Zurich, Zentralstelle der Sudentenschaft.
- ROUD, G. (1948): *Hymnes à la nuit*, Lausana, Mermod.
- SCHRÖBLER, I. (1953): *Notker III von St. Gallen*, Niemeyer, Tübingen.
- SÉNÉBIER, J. (1785): *Expériences sur la digestion de l'homme et de différentes espèces d'animaux*, Lausana, Chez Mourer Cadet.
- VACEK, A. (1995): *Approche historique de la traduction littéraire en Suisse*, Lausana, Centre de Traduction Littéraire.
- VALÉRY, P. (1940): *Erinnerungen an Edgar Degas*, Zurich, Fretz & Wasmuth.
- (1996) *Tanz, Zeichnung und Degas*, Frankfurt a. M. Suhrkamp.
- VAN HOOF, H. (1993): *Dictionnaire international des Traducteurs*, Ginebra, Slatkine.
- VULIEMIN, L. (1876): *L'Histoire de la Confédération Suisse*, Lausana, B. Corbaz.
- WEININGER, O. (1975): *Sexe et caractère*, Lausana, L'Age d'home.
- WIDMER, W. (1929): *Volkstümliche Vergleiche im Französischen nach dem Typus rouge come un coq*, Basilea, Zbinden.
- (1941): *33 Geschichten zum Uebersetzen*, Berna, Francke AG.
- (1942): *Binsenwahrheiten zur Methodik des Französischunterrichts*, Berna, Francke AG.
- WYSS, J. D. (1833): *Le Robinson Suisse*, Paris, Bertrand.